

Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ παρέμενον ἀνέκδοτοι, ἄχρις οὗ ὁ Α. Foucher de Carail εὔρεν αὐτὰς ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀννοβέρου καὶ εὐρῶν ἐξέδωκεν ἐν Παρισίοις, τῷ 1854 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « Ἀνέκδοτος ἀναίρεσις τοῦ Σπινόζα γενομένη ὑπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου »¹. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς τὸ ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος, ἐλέγχων τὸν Σπινόζαν εἶχε πάμπολυ παρανοήσει αὐτόν· διότι ὑπελάμβανεν ὅτι ἡ σπινοζικὴ « οὐσία » ἦτο μόνον ἡ ἔνυλος φύσις ἐκ τῆς τυφλῆς ἀνάγκης ἠρτημένη.

Ὡσαύτως ὡς ὑλίζοντα ἐνόει τὸν σπινοζαϊσμὸν καὶ ὁ μυστικὸς τῆς πολιτείας σύμβουλος Φρειδ. S t o s c h (1646 - 1704) ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Συμφωνία λόγου καὶ πίστεως »². Οὗτος ἀπέφαινε τὴν ἄμοιρον ὕλης οὐσίαν ὡς ἀδιανόητον. Ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ προβῇ εἰς ἀναίρεσιν τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς, ἡ δὲ παλινωδία ἀνεγνώσθη ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Βερολίνου.

Οὐχ ἤττον σφοδρὸς πολέμιος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα ἀπέβη ὁ Χριστ. Οὐόλφιος (Chr. Volf) ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Φυσικὴ θεολογία »³. Ἐνταῦθα παρατήρει ὅτι ὁ θεὸς τοῦ Σπινόζα δὲν διαστέλλεται ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀλλὰ συμπίπτει αὐτοῖς· ὅτι ἄρα τοιαύτη ἐκδοχὴ οὔτε ἀφίσταται τῆς ἀθεΐας καὶ εἶναι, ὁμοίως αὐτῇ, σφόδρα ἐπιβλαβής· ὅτι ἐπὶ τούτοις κηρύττουσα (ἡ ἐκδοχὴ αὕτη) τὴν καθολικὴν εἰμαρμένην συνεπάγεται μείζονα τῆς ἀθεΐας ἠθικὴν ζημίαν. Ἡ ἠθικὴ τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου, ἔλεγεν, εἶναι ἡ μόνη ἀθεϊκὴ συγγραφὴ ἡ τύποις ἐκδοθεῖσα καὶ εἰς φῶς ἐλθοῦσα. Ἐνῶ δέ, προσεπέλεγεν, οἱ ἄλλοι ἄθεοι ἔσχον συνηγόρους, μόνος ὁ Σπινόζας δὲν ἔτυχε μέχρι τοῦδε οὐδενὸς ὑπερασπιστοῦ. Τοιούτῳ τρόπῳ ὁ ἐνθερμος τῆς πανθεΐας προστάτης παρίστατο παραδόξως ὡς ἄθεος!

1. Réfutation inédite de Spinoza par Leibnitz, 1854.

2. Concordia rationis et fidei sive harmonia philosophiae moralis et religionis christianae, 1692.

3. Τὸ τμήμα τῆς συγγραφῆς ταύτης τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ Σπινόζα ὁμοῦ μετὰ τῆς ἠθικῆς, μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, τῷ 1744.

Ἐν Γαλλίᾳ δὲν ἔτυχεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα κρείττονος ὑποδοχῆς. Πλὴν τοῦ πρόσθεν¹ μνημονευθέντος βενεδικτίνου Lamy ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Cambrai Fénelon² καὶ ἄλλοι ἠσχολήθησαν περὶ τὴν σπινοζικὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ. Οὕτως ὁ Jacquesiot ἔγραψε « Πραγματεῖαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ »³, ὁ δὲ Πέτρος Jens « Φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔκτου ὀρισμοῦ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Σπινόζα »⁴. Συνελόντι εἰπεῖν ὁ κατὰ τοῦ σπινοζαϊσμοῦ ἔλεγχος κατέληξε καὶ ἐνταῦθα εἰς παντοίας ἐπικρίσεις καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν ὅτι εἶναι σύστημα φυσιοκρατίας ἢ ὑλισμοῦ, πανθεΐας ἢ ἀθεΐας. Τοιαύτη δ' ἐγένετο ἡ τούτου δυσφήμησις, ὥστε οὐδὲν ἦτο εἰς φιλόσοφον ἢ θεολόγον ὑβριστικώτερον ἢ ἡ προσωνυμία τοῦ σπινοζαϊσμοῦ. Καὶ ἵνα μὴ τὸ φιλοσόφημα προσελκύη ὀπαδοὺς ὡς νέον, παρίστατο ὁ Σπινόζας ἀπλῶς ὡς ἀνακαινιστῆς παλαιότερων θεωριῶν. Ὁ θεολόγος, ἐπὶ παραδείγματος, Ἰω. Φραγγ. B u d d e u s (1667 - 1729) ἐν τῇ « Πραγματεῖᾳ περὶ τοῦ σπινοζαϊσμοῦ πρὸ τοῦ Σπινόζα »⁵ ὠνόμαζεν ὡς προδρόμους τοῦ Σπινόζα Στράτωνα τὸν Λαμψακηνόν, τὸν Ξενοφάνη, τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς Στωϊκοὺς, Δαυΐδ τὸν ἐκ Dinant, τὸν Ἀβαιλάρδον, τὸν Καισαλπῖνον.

Μόνον ὁ κόμισ Ἑρρικὸς Boulainvilliers (1658 - 1722) ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦτο ἐποίησε τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς δῆθεν ἀναιρέσεως αὐτοῦ⁶.

2. Ὁπαδοὶ καὶ θαυμασταί.— Αἱ θεωρίαι τοῦ Σπινόζα κατέστησαν μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ στόχος βιαίων ἐπιθέσεων. Τοῦτο δ' ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἔλειπον ὅλως οἱ φίλοι καὶ

1. Ἰδὲ ὀλίγῳ ἀνωτέρῳ (σ. 421).

2. Ἰδίᾳ ἐν τῷ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « De l'existence de Dieu, 1712.

3. Dissertation sur existence de Dieu, 1696.

4. Examen philosophicum sectae definit. Ethic. B. de Spinoza, 1698.

5. Dissertatio de Spinozismo ante Spinozam, 1701.

6. Réfutation des erreurs de Benois de Spinoza, par M. de Fénelon, par le P. Lami Bénédictin et par M. le comte de Boulainvilliers... 1731.

θαυμασταί. Ζῶντος ἔτι τοῦ φιλοσόφου ἰδρύθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ σύλλογος, οὗ προΐστατο ὁ Σίμων de Vries, ἐπιμελούμενος καὶ προστατῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ διδασκάλου. Ὁ Jarrig J e l l e s ἐν ἰδίᾳ συγγραφῇ¹, ἐπιχειρῶν νὰ δείξῃ ὅτι αἱ διδασκαλίαι τοῦ Καρτεσίου καὶ αἱ χριστιανικαὶ συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας, ἀνέπτυσσε κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν σπινοζικὰς θεωρίας.

Εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φιλοσόφου ἀνεφάνησαν ὄπαδοί, οἵτινες προεθυμοῦντο τὴν διδασκαλίαν ἐκείνου ἀκριβέστερον νὰ κατανοήσωσι καὶ περαιτέρω διαμορφώσωσιν² ἢ νὰ διευκρινήσωσι καὶ καταληπτὴν εἰς πάντα καταστήσωσιν³. Ὁ δὲ Pan. van H a t t e n (1641-1706) συνεκέρασε τὴν προκειμένην φιλοσοφίαν μετὰ μυστικῶν δογμάτων καὶ ἴδρυσε τὴν φερώνυμον αἵρεσιν τῶν Χαττενιστῶν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπηκολούθησεν ἀποστροφὴ πρὸς τὸν σπινοζαϊσμὸν καὶ κατάκρισις αὐτοῦ. Περὶ τὸν Σπινόζαν ἠσχολήθη τότε ὁ J. S t a a l k o r f συγγράφας « Περὶ τοῦ σπινοζαϊσμοῦ μετὰ τὸν Σπινόζαν »⁴, ἔτι δὲ « Περὶ τῆς ἀθείας τοῦ Σπινόζα⁵ καὶ « Παρατηρήσεις εἰς τὸν ὀρισμὸν 11 τοῦ πρώτου μέρους τῆς Ἠθικῆς τοῦ Σπινόζα »⁶, ἐνθα ὑπερεμάχει τοῦ φιλοσόφου κατὰ τοῦ Poiret.

Ὁ εὐσεβόφρων Ἴω. D i p p e l (1673-1734) ἐν τῇ συγγραφῇ « Ἡ μοῖρα τῶν μωρῶν »⁷ καθήπτετο ἄλλων τε νεωτέρων φιλοσόφων καὶ τοῦ Σπινόζα. Ὁ δ' ἐλευθερόφρων Ἴω. E d e l-

1. Belvdenisse des algemeenen en christelyken Geloofs, 1684.

2. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ἀβραὰμ Cuffeller (Kuffelaer) ἐν ἀνωνύμῳ συγγραφῇ ἐπιγραφομένη « Specimen artis rationandi naturalis et artificialis, ad pantosophiae principia manuducens », 1684.

3. Τοῦτο ἐπεδίωκεν ὁ Ὁλλανδὸς θεολόγος Φρειδ. L e e n h o f f (1647 — 1712) διὰ τοῦ ἔργου « Ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τῆς γῆς », 1793.

4. De Spinozismo post Spinozam, 1708

5. De atheismo ben Ben. Spinoza.

6. Animadversiones in definitionem 11 partis primae Ethices B. de Spinoza, 1724.

7. Fatum fatuum, 1708.

m a n n (1698 - 1767) ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ¹ ἠναντιοῦτο πρὸς τὴν περὶ θεοῦ ἐκδοχὴν ὡς ὑπὲρ τὸν κόσμον ὑπάρχοντος καὶ ὠμολόγει ἣν εἶχεν ὑποστῆ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἔργων τοῦ Σπινόζα ἐπίδρασιν. Καθόλου δ' εἶπεῖν αἱ κατὰ τοῦ φιλοσόφου μομφαὶ καὶ ἐπικρίσεις ἦσαν τοιαῦται καὶ τοσαῦται, ὥστε νὰ δικαιολογῶσι τὴν παρατήρησιν τοῦ Lessing ὅτι μετεχειρίζοντο τὸν Σπινόζαν ὡς « τεθνεῶτα κύνα ».

Ἄλλὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος τὰ πράγματα ἄρδην μετεβλήθησαν ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς σπινοζικῆς φιλοσοφίας. Εἰς δὲ τὴν μεταβολὴν τὴν κυρίαν ἀφορμὴν παρέσχεν ἡ ἐγερθεῖσα ἔρις καὶ διαμάχη τοῦ Lessing καὶ τοῦ Mendelssohn περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Lessing πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Σπινόζα. Ἐν τῇ ζωηρᾷ διαμάχῃ διαφόρως ἔκρινεν ἑκάτερος τῶν ἀνδρῶν τούτων τὸ σπινοζικὸν φιλοσόφημα. Ὁ Jacobi συμπαθῶς ἔχων πρὸς αὐτὸ ἀπέφαινε τοῦτο ὡς πανθεϊκὸν καὶ ἐχαρακτήριζεν ὡς τὸ μόνον ἀκόλουθον πρὸς ἑαυτὸ σύστημα. Ὅθεν κατεπολέμει τὸν ἀντιφρονοῦντα Mendelssohn καὶ προσέτι τὸν Herder, ὅστις ἐπειρᾶτο² νὰ δείξῃ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα δὲν εἶναι πανθεῖα ἢ ἀθεῖα ἀλλὰ θεαρχία (theismus).

Τότε δὴ ἤρξατο νὰ σπουδάζεται ἐπιμελέστερον καὶ κατανοῆται ἀκριβέστερον ἡ φιλοσοφία ἐκείνη, ἐπακολούθημα δὲ ἦτο ἡ αἰεὶ ἐντεινομένη ἐκτίμησις καὶ ὁ θαυμασμὸς πρὸς αὐτήν. Ἐκ τῶν πρώτων ὁ Γ κ α ῖ τ ε προσειλικύσθη πρὸς τὴν πανθεῖαν τοῦ Σπινόζα καὶ εὔρισκεν ὅτι διὰ τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν « Θεὸν-φύσιν » καταστέλλονται καὶ κατασθενοῦσι τὰ πάθη.

Οὐχ ἦττον ζωηρὰν κλίσιν καὶ συμπάθειαν πρὸς τὸν σπινοζαϊσμὸν συνησθάνθησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς καλολογικῆς ἰδεοκρατίας καὶ τῆς ῥωμαντικῆς Σχολῆς, μάλιστα δὲ ὁ Herder καὶ ὁ Schleiermacher. Οὐδ' ὑστέρησαν ἐν τούτῳ οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι, Σ ε λ-

1. Συνέγραψεν ἄλλα τε καὶ τὸ « Moses mit aufgedecktem Angesichte » 1749.

2. Ἐν τῇ πραγματείᾳ « Gott, einige Gespräche », 1787· 2α ἐκδ. ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « Gott, einige Gespräche über Spinozas System », 1800.

λίγγιος και Ἐγγελοσ, οἵτινες και ὑπέστησαν ἐκείνου ζωηράν τὴν ἐπίδρασιν¹. Εἶναι ἄξια μνείας ὅσα ὁ Schleiermacher ἀπεφαίνετο — ἐν τῷ δευτέρῳ Λόγῳ τῷ περὶ τῆς θρησκείας — περὶ τοῦ Σπινόζα· « Προσφέρετε — λέγει — μετ' ἐμοῦ εὐλαβῶσ ὡς θυσίαν βόστρυχον εἰς τὴν σκιάν (ψυχὴν) τοῦ παρηγκωνισμένου ἁγίου Σπινόζα. Ἐκεῖνον ἐπλήρου τὸ ὑψηλὸν πνεῦμα τοῦ κόσμου, τὸ Ἄπειρον ἦτο αὐτῷ ἀρχὴ και τέλος, τὸ Σύμπαν ὁ μόνος του και αἰώνιος ἔρωσ. Μετὰ ἀγίας ἀγνότητος και βαθείας ταπεινοφροσύνης ἀντικατώπτριζεν ἑαυτὸν ἐν τῷ αἰωνίῳ κόσμῳ και ἔβλεπεν ὅτι και αὐτὸς ἦτο ἀξιεραστότατον κάτοπτρον τοῦ ἀπείρου· ἦτο πλήρης θρησκείας και πλήρης ἁγίου πνεύματος. Διὸ και ἴστατο μοναδικὸς και ἀνέφικτος, δεινὸς ἐν τῇ τέχνῃ αὐτοῦ, ὑπέροχος ἐν τῷ βεβήλῳ κύκλῳ τῶν ὁμοτέχνων, ἄνευ μαθητῶν και ἄνευ πολιτικῶν δικαιωμάτων »².

Τὸ ἐντεῦθεν ἡ σπουδὴ και τιμὴ τοῦ φιλοσόφου αἰεὶ μᾶλλον ηὔξανετο και εὐρύτερον ἐξετείνετο οὐ μόνον ἀνά τὴν Γερμανίαν ἀλλὰ και ἔξω αὐτῆς διαδιδόμενη εἰς πάσας που τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας. Πολλαχῶσ δὲ και πολλαχοῦ ἐξεδηλοῦτο ἐκάστοτε ἡ πρὸς τὸν μέγαν φιλόσοφον ὀφειλομένη τιμὴ. Τοῦτο δ' ἐγένετο μάλιστα ἐν Χάγῃ, ἔνθα και « Σπινόζικὴ Ἐταιρεία » ἰδρύθη και « Chronicon spinozicum » ἐξεδόθη (1921 - 1927), ἐν ᾧ περισπούδαστοι πραγματεῖαι, εἰς τὸ προκείμενον φιλοσόφημα ἀφορῶσαι, εἶδον τὸ φῶσ.

Τὴν κορωνίδα τῶν τιμῶν ἐπέθηκεν ἡ ἐν Χάγῃ τελεσθεῖσα, τῇ 21 Φεβρουαρίου 1927 διεθνῆς ἐορτὴ ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 250 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ φιλοσόφου. Τότε παρελήφθη ἐπισήμως

1. Περὶ τῆς ἐπιδράσεωσ τοῦ Σπινόζα ἐπὶ τοὺσ τότε γενομένουσ φιλοσόφουσ και μάλιστα τὸν Σελλίγγιον και τὸν Ἐγγελον ἐπιθι τὸ ἔργον Κ. Ι. Λ ο γ ο θ ἔ τ ο υ « Ἡ μετὰ Κάντιον ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία », ἰδίᾳ τὰσ σελ. 236 ἐξ. 245 ἐξ. 392 ἐξ. 446. 720 ἐξ.

2. Οὕτω πως ὁ Schleiermacher ἀποκατέστησε τὴν μνήμην τοῦ μαρτυρικοῦ και συκοφαντεθέντος φιλοσόφου. Ἄλλ' ἡλικὴ τῶν πραγμάτων μεταβολὴ ὁ ἄλλοτε μυκτηριζόμενος και ὑπολαμβανόμενος ὡσ « τεθνεῶσ κύων » νῦν ἀποθαυμάζεται και ἐπονομάζεται « ὁ ἅγιος Σπινόζας » !

ἡ ἀγορασθεῖσα οἰκία, ἐν ἧ ἐκεῖνος ἀπέθανεν, ἵνα καταστῆ Μουσεῖον^{1,2}.

1. Εἰς τὰς τότε ἐκδηλωθείσας πρὸς τὴν μνήμην τοῦ φιλοσόφου τιμὰς δὲν ἔμεινεν ἀμέτοχος ἡ ἡμετέρα πατρίς. Ἐν τῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ « Παρνασσῶ » ἐτελέσθη, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, σεμνοπρεπῆς καὶ πολυπληθῆς ἐορτή, ἐν ἧ ὁ ἀρμόδιος καθηγητὴς ἀπήγγειλε τὸν προσήκοντα λόγον, ὕστερον δ' ἐξέδωκεν ὡς πανηγυρικὸν τεῦχος, ἰδίαν πραγματείαν. Ἴδὲ Κ. Ι. Λογοθέτου « Ὁ Σπινόζας καὶ ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ », ἐν Ἀθήναις, 1927.

2. Ἐκ τῶν περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα γενικῶς διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ ἐξῆς: P. C o u c h o n d, B. de Spinoza, 1902.— E. B r u n s c h v i g, Spinoza, 1906.— L. S c h r i n g, Spinoza, sein Leben und seine Philosophie, 1908.— K. F i s c h e r, Spinozas Leben, Werke und Lehre, 1909.— T. B o e r, Spinoza, 1911.— P h. B o r e l l, Ben. Spinoza, 1911.— P. P o l l o c k, Spinoza, his life and philosophy 1912.— C h. B e l l a n g é, Spinoza et la Philosophie moderne, 1914.— C i p r. C i p r i a n i, Spinoza, 1914.— T h. C a m e r e r, Die philosophie Spinozas, 1914.— J. S t e r n, Die Philosophie Spinozas, 1921, 4 ἐκδ.— F r. M a n t h u e r, Spinoza, sein Leben und Werke, 1921.— J. K a i m, Die Philosophie Spinozas 1921.— S. A l e x a n d e r, Spinoza and his time, 1921.— R a o l e R o t t a, Spinoza, 1923.— C. M o h l i s, Spinozas Leben und Lehre, 1923.— C h r o n i c u m S p i n o z i a n u m, ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Σπιννοζικῆς ἐταιρείας, ἐν Χάγῃ, 1921 — 1927.— I. F r e u d e n t h a l, Spinozas Lebel und Lehre, 1927.— K u r t F r e y e r, Spinoza, 1927.— C a r l. G e b h a r d t, Spinoza, 4 Reden, 1927· τοῦ αὐτοῦ Spinoza, 1932.— D u n i n.— B o r k o w s k i, Spinoza nach 300 Jahren, 1932· τοῦ αὐτοῦ Spinoza, εἰς 4 τόμους, 1933 — 1936. H. W o l f s o n, The Philosophy of Spinoza, 2 τόμ. 1934 καὶ ὕστερον τῷ 1948.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΙΤΣΙΟΣ